

Л. Й. Меркотан,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

ЕПІГРАФ ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена епіграфу як одному з інтертекстуальних засобів, до якого звертаються сучасні українські прозаїки. У розвідці здійснено огляд класифікацій міжтекстових зв'язків та розкрито значення епіграфа як інтертекстуального елемента, з'ясовано особливості актуалізації епіграфів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Ключові слова: епіграф, інтертекстуальність, інтертекстуальні зв'язки, текст, дискурс, проза.

Статья посвящена эпитафю как одному из интертекстуальных элементов, к которому обращаются современные украинские прозаики. В исследовании осуществлен обзор классификаций межтекстовых связей и раскрыто значение эпитафы как интертекстуального элемента, определены особенности актуализации эпитафов в дискурсе украинской прозы начала ХХІ века.

Ключевые слова: эпитафа, интертекстуальность, интертекстуальные связи, текст, дискурс, проза.

Intertextuality as a multidimensional text relation with other texts is one of the main linguistic categories studied by Ukrainian and foreign scholars. This relation is realized with the help of such means as a quotation, allusion, epigraph, reminiscence, title. The article is dedicated to the epigraph as one of the intertextual means to which modern Ukrainian writers often appeal. An epigraph is a phrase, quotation, or poem that is set at the beginning of a document or component. The epigraph may serve as a preface, as a summary, as a counter-example, or to link the work to a wider literary canon, either to invite comparison or to enlist a conventional context. The epigraph is the main type of the pretext intertextual relations expressed by a quote (marked or unmarked) or a quote with a reference. The analysis of the linguistic material shows that the largest amount of the epigraphs found in the discourse of the modern Ukrainian prose are materialized with the help of the Ukrainian poetic and prose works. A great number of the epigraphs are verbalized by the quotes from the European prose works. The intensification of the American literature is also marked in the discourse of the modern Ukrainian prose. The epigraphs taken from the texts of the Bible function quite often in the corpus of the Ukrainian prose of the XXI century. Using the epigraphs, the sources of which are European and American texts, is the evidence of the Ukrainian culture integration into the European space and the Ukrainian reader attraction to the world intellectual space achievements.

Key words: epigraph, intertextuality, intertextual relations, text, discourse, prose.

Інтертекстуальність як багатовимірний зв'язок тексту з іншими текстами, що зітканий із покликань на раніше створені тексти, є лінгвістичною категорією, яка перебуває в центрі уваги як вітчизняних (Л. І. Біловус, І. Ю. Дітковська, С. А. Киричук, О. І. Кобзар, Т. Г. Пашняк, О. С. Переломова, В. А. Просалова, В. В. Рижкова, К. С. Усачова, К. В. Шаповалова), так і закордонних науковців (Р. Барт, І. Д. Гальперін, Ж. Дерріда, В. Дресслер, Ж. Женетт, І. П. Ільїн, В. В. Красних, Ю. Крістева, О. С. Кубрякова, Г. І. Лушнікова, М. Ріффатер, І. П. Смірнов, Н. О. Фатєєва, М. Фуко). Ці покликання здійснюються за допомогою інтертекстуальних засобів, найбільш поширеними серед яких є цитата, алюзія, ремінісценція, епіграф, заголовок тощо.

Різноманіття міжтекстових елементів, запропонованих дослідниками з метою позначення «свого» та «чужого» мовлення, явного чи імпліцитного, свідчить, по-перше, про те, що на сьогодні не існує єдиної класифікації цих явищ. По-друге, зазначені категорії приймають різні форми, тому між ними не можна провести чітку межу.

Актуальність статті полягає в необхідності зосередження на епіграфі як одному з інтертекстуальних елементів і з'ясування способів його реалізації в дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Метою розвідки є дослідження функціонування епіграфа в корпусі сучасної української прози, що мотивує виконання цілої низки завдань: 1) здійснення огляду класифікації міжтекстових зв'язків, 2) розкриття значення категорії епіграфа як інтертекстуального елемента, 3) з'ясування особливостей актуалізації епіграфів у зазначеному дискурсі.

Матеріал дослідження становить корпус прозових творів сучасних українських письменників, а саме: Любка Дереша, Ірени Карпи, Дари Корній, Володимира Лиса, Світлани Поваляєвої, Світлани Талан.

Прикметною ознакою української прози початку ХХІ століття є звернення автора до епіграфа – «1. У стародавніх греків – напис на пам'ятнику. 2. Цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок із пісні, приказка, які ставляться перед текстом літературного твору або перед його розділами і виражають їх основну ідею» [2, с. 353].

Ж. Женетт у книзі «Палімпсести: література в другому ступені» запропонував п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодій текстів: 1) інтертекстуальність як «співприсутність» в одному тексті двох і більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфу; 3) метатекстуальність як критичне покликання чи коментар на свій передтекст; 4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [6, с. 1-5].

У дисертаційному дослідженні В. В. Рижкова виділяє такі інтертекстуальні елементи типу міжтекстової взаємодії «текст – текст» як заголовок, епіграф, цитата, алюзія [5, с. 11]. Епіграф відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальної взаємодії у випадку, якщо: а) являє собою цитату з іншого тексту; б) не є цитатою, але містить алюзивне посилання на претекст [5, с. 6].

Т. В. Белімова характеризує інтертекст як утворення віртуальне, що не існує, а «виробляється» (термін, запропонований Ю. Крістєвою) стосовно іншої текстової структури в процесі письма – читання конкретного тексту, та вказує на його матеріальне відображення в тексті у вигляді явних (цитат, імен, епіграфів, дат) та неявних інтертекстуальних зв'язків (алюзії, ремінісценції – передбачені та непередбачені автором і виявлені читачем) [1, с. 5].

Класифікуючи міжтекстові зв'язки за місцем реалізації на передтекстові, внутрішньотекстові, післятекстові та підрядкові, О. В. Михайлова визначає епіграф як основний вид передтекстових інтертекстуальних зв'язків, виражений однією цитатою (маркованою та немаркованою) або цитатою із покликанням [4, с. 172].

Як текстотвірний елемент, що реалізує інтертекстуальний компонент, епіграф розглядається в дисертації Л. М. Лунькової, яка зазначає, що «...епіграф є своєрідним відтворенням оригінального тексту, деколи трансформованим, тому може бути визначеним як вторинний текст. Зважаючи на це, він працює як маркер й актуалізатор міжтекстового зв'язку» [3, с. 25].

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що в дискурсі сучасної української прози за ознакою походження джерела переважують епіграфи, матеріалізовані власне українськими поетичними творами. Ілюстраціями цього положення можуть слугувати одиниці: *Вже надходить ніч, заснуло місто, // Ти стоїш одна біля вікна // І тремтять на шибках краплі*

чисті, // Ти на себе дивишся з-за шкла... Костянтин Москалець (Дара Корній, Гонихмарник) – вірш українського поета й прозаїка К. Москальця «Аліна»; **Чудний народ – художники, поети. // Усе їм сниться те, чого нема.** Ліна Костенко (Дара Корній, Гонихмарник) – поезія Л. Костенко «На цяму...»; **Я придумую світ, щоб прокинутись в ньому, // Я придумую час, щоб зустрітись з ним. // Я придумую ціль, і до неї дорожу, // І терни на шляху, щоби був непротим.** Олег Стасик (Дара Корній, Гонихмарник) – вірш О. Стасика «Я придумую світ»; **Що ж можеш ти, надламана тростино?** Євген Маланюк (В. Лис, Соло для Соломії) – вірш «Елегія» Є. Маланюка; **Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиші приходять подібне кохання.** В. Сосюра (С. Талан, Не вурдалаки) – поезія В. Сосюри «Так ніхто не кохав».

Серед поширених у мові української прози початку ХХІ століття є епіграфи, актуалізовані текстами українських пісень, як народних, так й авторських: **Ой, вінку, мій вінку, // Хрещатий барвінку, // Ой, я ж тебе плела, // Вчора із вечора, // Та й на себе приміряла, // Миленького виглядала.** Українська народна пісня (Дара Корній, Гонихмарник) – українська народна пісня «Ой вінку мій, вінку»; **Ми кривою танцю йдемо, йдемо, // Ми в нім кінця не знайдемо. // Ані кінця, ані ладу, ладу, // Не візнати, котра згаду, // Українська гайка** (Дара Корній, Гонихмарник) – українська гайка «Ми кривою танцю йдемо»; **Будайте здорові, шляхи та дороги, // Ой, де походили мої білі ноги... // Ой, де я ходила, ходити не буду, // Кого я любила, любити не буду...** Українська народна пісня (Дара Корній, Гонихмарник) – українська народна пісня «Будайте здорові, шляхи та дороги»; **Легко поламати соломину, // Навіть легше, як суху билину. // Соломинка легко поломилась, // Дівчина ще легше залюбилась.** Народна пісня, почута на Поліссі (В. Лис, Соло для Соломії) – українська народна пісня «Легко поламати соломину»; **Біда не в тім, що свище вітер лютий, // Що січень на вікні малює мертві квіти. // Біда не в тім, що ти мене не любиш, // Біда, що я тебе не можу розлюбити.** Юрій Рибчинський (Дара Корній, Тому, що ти є) – пісня «Минає день, минає ніч» на слова Ю. Рибчинського; **Така, як ти, // Буває раз на все життя, // І то із неба. // Така, як ти – // Один лиш раз на все життя, // Не вистачає каяття, // Коли без тебе я.** Святослав Вакарчук (Дара Корній, Зірка для тебе) – пісня «Така як ти» гурту «Океан Ельзи».

У досліджуваних мовних джерелах функціонують епіграфи, вербалізовані цитатами з Велесової книги, а саме: ... **Білобог та Чорнобог перуняться – і тим Сваргу удержують, аби Світу не бути поверженому.** Велесова книга (д. 11-А) (Дара Корній, Зворотній бік світла); **Якщо ж трапиться якийсь бідень, що хотів би полічити Богів і відділити їх від Сварги, хай вигнаний буде з роду, бо Бог єдиний і множествен.** Велесова книга (д.30) (Дара Корній, Зворотній бік темряви); **А Числобог рахує дні наші і говорить Богові числа свої.** Велесова книга (дошка 11-Б) (Дара Корній, Тому, що ти є).

Кількісно незначну групу становлять епіграфи, репрезентовані цитатами з української прози: ...**потім він вигадав новий спосіб запису слів, коли літери не вимальовувались послідовно одна за одною, а накладались одна на одну. Вже після дванадцяті літери на пергаменті виникає суцільний чорний квадрат.** В. Єшкілев, Квадрати чорний та червоний (Л. Дереш, Архе) – оповідання В. Єшкілева «Квадрати чорний та червоний».

Досить численна група епіграфів, матеріально відображена у вигляді цитат з прозових творів європейських письменників: **У нього в голові була тріщина, і трохи п'янки увійшло в неї, що й привело його до смерті.** Р. Кіплінг, Рікша-Привид (Л. Дереш, Трохи п'янки, або На краю світу) – оповідання англійського письменника Р. Кіплінга «Рікша-привид»; **«Він танцював, вагітний сам собою, й ранив ноги об власну тінь на дорозі, бо йшов не до сонця. Іноді йому вдавалося перестрибнути власну тінь. Ми тасували карти й кидали їх на вітер...»** Мілорад Павич, «Атлас вітрів» (С. Поваляєва, Замість крові) – оповідання «Атлас вітрів» сербського письменника М. Павича; **«...бо те, що на цьому світі поламне, на тому світі стане цілим.»** Мілорад Павич, «Капелюх з риб'ячої луски» (зі збірки «Страшні любовні історії») (С. Поваляєва, Сімург) – повість «Капелюх з риб'ячої луски» сербського письменника М. Павича.

Помітна активізація американської літератури в дискурсі української прози початку ХХІ століття, що й засвідчують такі епіграфи: **Give a man a type-writer and he becomes a writer.** Charles Bukovski. *Ham on Rye* (І. Карпа, З роси, з води і з калабани) – автобіографічний роман американського письменника Ч. Буковського «Хліб із шинкою» («Ham on Rye»); **You only live once, right? Well, except for Lazarus. Poor sucker, he had to die twice...** (Charles Bukovski, *Pulp*). 20 (І. Карпа, Суки отримують все) – роман американського письменника Ч. Буковського «Макулатура» («Pulp»); **Тут є і самотні привиди. Найпростецькі з усіх. Вони не просять багато. Єдине бажання самотніх примар в тому, щоби хтось розповів про них нашому Отцю.»** Флорінда Доннер, «Сон відьми» (С. Поваляєва, Сімург) – книга «Сон відьми» американського автора Ф. Доннер.

Водночас на епіграфи, актуалізовані цитатами з текстів англійських пісень, натрапляємо вкрай рідко: **Tomorrow never dies... Sheryl Crow, здається...** (І. Карпа, Супермаркет самотності) – пісня «Tomorrow Never Dies» американської виконавиці Ш. Кроу.

Активно функціонують у дискурсі сучасної української прози епіграфи, реалізовані біблійними, переконливим доказом чого є фактичний матеріал: ... **І буде веселка у хмарі, і побачу її, щоб пам'ятати про вічний заповіт між Богом і між кожною живою душою в кожному тілі, що воно на землі.** Біблія, Книга Буття, 9 (Дара Корній, Гонихмарник); **Я знаю діла твої, що ти не холодний, ані гарячий. Якби то холодний чи гарячий ти був! А що ти літєлий, і ні гарячий, ані холодний, то виплюну тебе з Своїх уст...** Об'явлення Івана Богослова (І. Карпа, Суки отримують все); **Я скинула із себе мою одягу: // Як мені її надягнути? // Помила собі ноги: // Як мені їх бруднити? Пісня пісень, 5-3** (В. Лис, Соло для Соломії); **Що таке життя ваше? Пара, яка з'являється на хвилю, а потім зникає.** Соборне послання апостола Якова, 4, 14 (В. Лис, Століття Якова).

Отже, епіграф як інтертекстуальний елемент у корпусі української прози початку ХХІ століття здебільшого матеріалізований як поетичними, так і прозовими творами власне українського походження. Водночас джерелами епіграфів слугують також тексти європейської та американської літератури, що є свідченням процесу інтеграції української культури в європейський простір та залучення українського читача до надбань світового інтелектуального простору.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших інтертекстуальних елементів у дискурсі сучасної української прози, зокрема алюзії та цитати.

Література:

- Белімова Т. В. Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Т. В. Белімова. – К., 2005. – 14 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. : іл.
- Лунькова Л. Н. Інтертекстуальність художественного тексту: оригінал і переклад: автореф. на соискание учен. степ. доктора філол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Лариса Николаевна Лунькова. – М., 2011. – 37 с.

4. Михайлова Е. В. Интертекстуальність в научному дискурсе (на матеріалі статей) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Елена Владимировна Михайлова. – Волгоград, 1999. – 205 с.
5. Рижкова В. В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX-XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. В. Рижкова. – Харків, 2004. – 22 с.
6. Genette G. Palimpsests : literature in the second degree / Transl. Newman Ch., Doubinsky C. – Lincoln NE, London: University of Nebraska Press, 1997. – 490 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Дереш Л. Архе : Монолог, який усе ще триває : [роман] / Любко Дереш ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2007. – 319 с. – (Графіті).
2. Дереш Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу / Любко Дереш. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 288 с.
3. Карпа І. З роси, з води і з калабані / Ірена Карпа ; худож. Г. Ерде. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с. : іл.
4. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно [Текст] / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 272 с.
5. Карпа І. Суки отримують все : [роман] / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
6. Корній Д. Гонимарник : [роман] / Дара Корній ; передм. Люко Дашвар ; худож. А. Срьоміна. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 336 с. : іл.
7. Корній Д. Зворотний бік світла : [роман] / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк ; худож. В. Котляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с. : іл.
8. Корній Д. Зворотний бік темряви : [роман] / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк ; худож. О. Семякін. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с. : іл.
9. Корній Д. Зірка для тебе : [роман] / Дара Корній ; поетичні оздоблення Л. Долик ; передм. О. Хвостової. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 304 с.
10. Корній Д. Тому, що ти є / Дара Корній ; передм. М. Іванцової. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 240 с.
11. Лис В. С. Соло для Соломії : [роман] / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 368 с.
12. Лис В. С. Століття Якова [Текст] / Володимир Лис ; передм. О. Забужко ; внутр. оформл. Т. Коровіної. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 240 с.
13. Поваляєва С. В. Замість крові : Роман із циклу «Колишні коханці» / С. В. Поваляєва ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2007. – 255 с. – (Графіті).
14. Поваляєва С. В. Сімург / С. В. Поваляєва ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2006. – 253 с. – (Графіті).
15. Талан С. Не вурдалаки / Світлана Талан ; передм. К. Романченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 304 с.